

MAKTAB O'QUVCHILARINI KASBGA YO'NALTIRISHNING ASOSIY TAMOYILLARI VA BOSQICHLARI

Gulnaz Tilemuratova

Berdaq nomidagi Qoraqalpoq davlat universiteti,
Pedagogika fanlari bo'yichan (PhD) v.v.b docent.

Amangul Pirmatova

Berdaq nomidagi Qoraqalpoq davlat universiteti,
Amaliy psixologiya yo'nalishi 4-bosqich talabasi.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20153234>

Annotatsiya. Mazkur maqolada maktab o'quvchilarini kasbga yo'naltirishning asosiy tamoyillari va bosqichlari yoritilgan. Kasbga yo'naltirish jarayonining mazmuni, uning psixologik ahamiyati, o'quvchilarning qiziqishi hamda qobiliyatlarini aniqlash masalalari tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: kasbga yo'naltirish, o'quvchi shaxsi, kasb tanlash, qobiliyat, qiziqish, psixologik diagnostika, kasbiy maslahat.

ОСНОВНЫЕ ПРИНЦИПЫ И ЭТАПЫ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ОРИЕНТАЦИИ ШКОЛЬНИКОВ

Аннотация. В данной статье освещаются основные принципы и этапы профессиональной ориентации школьников. Проанализированы содержание процесса профессиональной ориентации, его психологическое значение, а также вопросы выявления интересов и способностей учащихся.

Ключевые слова: профессиональная ориентация, личность учащегося, выбор профессии, способности, интересы, психологическая диагностика, профессиональное консультирование.

THE FUNDAMENTAL PRINCIPLES AND STAGES OF CAREER GUIDANCE FOR SCHOOL STUDENTS

Abstract. This article highlights the main principles and stages of career guidance for school students. The content of the career guidance process, its psychological significance, as well as the issues of identifying students' interests and abilities are analyzed.

Keywords: career guidance, student personality, career choice, abilities, interests, psychological diagnostics, vocational counseling.

KIRISH

Maktab o'quvchilarini kasbga yo'naltirish bugungi ta'lim tizimining eng muhim vazifalaridan biri hisoblanadi. Jamiyat taraqqiyoti, mehnat bozoridagi o'zgarishlar hamda yoshlarning kelajakdagi muvaffaqiyati ko'p jihatdan ularning kasb tanlashdagi ongli qaroriga bog'liqdir. Ayniqsa, umumta'lim maktablarida o'quvchilarning qiziqishi, qobiliyati va shaxsiy imkoniyatlarini erta aniqlash orqali ularni mos kasbga yo'naltirish muhim pedagogik va psixologik masala sifatida qaralmoqda. Kasb tanlash jarayoni faqatgina biror mutaxassislikni belgilash emas, balki shaxsning o'zini anglash, o'z imkoniyatlarini baholash va jamiyatda o'z o'rnini topish jarayonidir. Shu sababli maktab davridan boshlab kasbga yo'naltirish ishlarini tizimli tashkil etish zarur hisoblanadi.

Kasbga yo'naltirishning asosiy tamoyillaridan biri insonparvarlik tamoyilidir. Mazkur tamoyilga ko'ra, har bir o'quvchining individual xususiyatlari, qiziqishlari va ehtiyojlari inobatga olinadi. O'quvchini majburlash yoki unga tayyor kasbni tanlab berish emas, balki uning mustaqil ravishda to'g'ri qaror qabul qilishiga ko'maklashish asosiy vazifa sanaladi. Psixolog olim B.R. Qodirovning ta'kidlashicha, o'quvchi shaxsining qobiliyatlari va ichki motivlarini hisobga olmasdan turib amalga oshirilgan kasb tanlash keyinchalik kasbiy qoniqmaslikka olib kelishi mumkin [1, 84]. Shu bois kasbga yo'naltirish ishlari o'quvchi shaxsiga hurmat asosida olib borilishi zarur.

Kasbga yo'naltirishning yana bir muhim tamoyili uzluksizlik tamoyili hisoblanadi. Bu jarayon faqat yuqori sinflarda emas, balki boshlang'ich sinflardan boshlab bosqichma-bosqich amalga oshirilishi kerak. Boshlang'ich sinflarda mehnatga muhabbat va turli kasblarga nisbatan qiziqish uyg'otilsa, o'rta sinflarda o'quvchilarning qobiliyat va moyilliklari aniqlanadi. Yuqori sinflarda esa aniq kasbiy reja shakllantirishga yordam beriladi. Bunday tizimli yondashuv o'quvchilarning kasb tanlashdagi xatolarini kamaytiradi. Ayrim hollarda yoshlar atrofdegilarning ta'siri yoki moda bo'lgan kasblarni tanlashi natijasida o'z qiziqishidan uzoqlashib qoladi.

Uzluksiz olib borilgan psixologik-pedagogik ishlar esa bu kabi muammolarning oldini olish imkonini beradi. Kasbga yo'naltirishda ilmiylik tamoyili ham muhim o'rin tutadi. Bu tamoyil kasb tanlash bo'yicha olib boriladigan ishlarning ilmiy asoslangan metodika va psixologik testlarga tayangan holda tashkil etilishini nazarda tutadi. Hozirgi kunda maktab psixologlari tomonidan Hollandning RIASEC modeli, Klimovning kasblar klassifikatsiyasi, Ayzenk metodikasi kabi usullar keng qo'llanilmoqda. Ushbu metodikalar yordamida o'quvchilarning qiziqishlari, temperament xususiyatlari va kasbiy moyilliklari aniqlanadi. N.A. Muslimovning fikricha, ilmiy asoslangan diagnostika natijalari o'quvchining kelajakdagi kasbiy muvaffaqiyatini prognoz qilishda muhim omil bo'lib xizmat qiladi [2, 112]. Shu jihatdan qaraganda, zamonaviy psixodiagnostik metodlardan foydalanish kasbga yo'naltirish samaradorligini oshiradi.

Kasbga yo'naltirishning muhim tamoyillaridan yana biri mehnat bozori ehtiyojlariga moslik tamoyilidir. Chunki jamiyatda qaysi sohalarga ehtiyoj yuqori bo'lsa, o'quvchilarni shu yo'nalishlarga qiziqtirish ham dolzarb vazifaga aylanadi. Bugungi kunda axborot texnologiyalari, muhandislik, tibbiyot va xorijiy tillar sohasidagi mutaxassislariga talab ortib bormoqda. Shu sababli maktablarda o'quvchilarga zamonaviy kasblar haqida to'liq ma'lumot berilishi zarur. Aks holda, yoshlar eskirgan yoki mehnat bozorida talab kam bo'lgan kasblarni tanlashi mumkin. Bu esa kelajakda bandlik muammolarini keltirib chiqaradi. O'zbekiston Respublikasida yoshlarni kasbga yo'naltirishga oid davlat siyosati ham aynan zamonaviy mehnat bozori ehtiyojlarini hisobga olishga qaratilganligi bilan ahamiyatlidir.

Kasbga yo'naltirish jarayoni bir necha bosqichlardan iborat bo'ladi. Birinchi bosqich kasblar haqida umumiy tushuncha hosil qilish bosqichi sanaladi. Bu davrda o'quvchilarga turli kasblarning mazmuni, jamiyatdagi o'rni va ahamiyati haqida ma'lumotlar beriladi. Ayniqsa, boshlang'ich sinf o'quvchilarida kasblarga oid tasavvurlar ko'proq kuzatish va taassurot asosida shakllanadi. Shu bois dars va sinfdan tashqari tadbirlarda kasblar olami bilan tanishtirish muhim ahamiyat kasb etadi. Masalan, turli kasb egalari bilan uchrashuvlar tashkil etish o'quvchilarning qiziqishini oshiradi.

Ikkinchi bosqich o'quvchining qiziqishi va qobiliyatini aniqlash bosqichidir. Bu jarayonda psixologik testlar, suhbatlar va anketa usullaridan foydalaniladi. Har bir bolaning qobiliyati turlicha bo'lgani sababli ularning individual xususiyatlarini chuqur o'rganish talab etiladi. Ayrim o'quvchilar texnik faoliyatga moyil bo'lsa, boshqalari ijodiy yoki ijtimoiy yo'nalishdagi faoliyatga qiziqishi mumkin. E. G'oziyevning qayd etishicha, o'quvchilarning tabiiy imkoniyatlarini aniqlash va rivojlantirish ularda o'ziga ishonch hissini shakllantiradi hamda kelajakdagi kasbiy muvaffaqiyat uchun zamin yaratadi [3, 97].

Uchinchi bosqich kasbiy maslahat berish bosqichi hisoblanadi. Bu bosqichda o'quvchining qiziqishi, qobiliyati va sog'lig'i inobatga olinib, unga mos kasblar tavsiya etiladi.

Kasbiy maslahat berishda nafaqat psixolog, balki ota-ona va sinf rahbarining hamkorligi muhim hisoblanadi. Chunki ayrim hollarda ota-onalar farzandining imkoniyatlarini to'liq baholay olmasdan, unga o'z istagidagi kasbni tanlashga majbur qilishi mumkin. Shuning uchun kasbiy maslahat jarayonida oilaviy muhit va o'quvchining shaxsiy istaklari uyg'unlashtirilishi kerak.

Kasbga yo'naltirishning keyingi bosqichi amaliy sinov bosqichi bo'lib, bunda o'quvchilar turli kasbiy faoliyat elementlarini amalda bajarib ko'rish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Masalan, laboratoriya mashg'ulotlari, amaliy to'garaklar, ishlab chiqarish korxonalariga ekskursiyalar va qisqa muddatli amaliyotlar o'quvchilarning kasb haqidagi tasavvurini boyitadi. Amaliy tajriba o'quvchining tanlagan kasbga bo'lgan munosabatini aniqlashtirishda muhim vosita hisoblanadi.

Ba'zan nazariy jihatdan qiziqarli tuyulgan kasb amaliyotda o'quvchiga mos kelmasligi mumkin. Shu sababli kasb bilan bevosita tanishish o'quvchi uchun foydali tajriba bo'lib xizmat qiladi.

Bugungi globallashuv davrida kasbga yo'naltirish ishlari yanada dolzarb tus olmoqda.

Chunki zamonaviy texnologiyalar ayrim kasblarning yo'qolishiga, yangilarining esa paydo bo'lishiga sabab bo'lmoqda. Shu bois o'quvchilarda moslashuvchanlik, mustaqil fikrlash va doimiy o'rganishga tayyorlik kabi kompetensiyalarni rivojlantirish ham muhim vazifaga aylanmoqda. Z.T. Nishonova o'z tadqiqotlarida zamonaviy kasb tanlash jarayonida faqat bilim emas, balki kommunikativ ko'nikmalar va kreativ fikrlash ham muhim omil ekanligini ta'kidlaydi.

Bu esa kasbga yo'naltirish jarayonini an'anaviy yondashuvlardan farqli ravishda kompleks tarzda olib borishni talab etadi. Maktab psixologi kasbga yo'naltirish jarayonining asosiy subyektlaridan biri hisoblanadi.

Psixolog o'quvchilarning psixologik xususiyatlarini o'rganish, diagnostik metodlarni qo'llash va individual maslahatlar berish orqali ularning to'g'ri kasb tanlashiga yordam beradi.

Shu bilan birga, sinf rahbarlari va fan o'qituvchilari ham o'quvchilarning qiziqishlarini kuzatish orqali muhim ma'lumot bera oladilar.

Kasbga yo'naltirish ishlari faqat bitta mutaxassisning vazifasi emas, balki butun pedagogik jamoaning hamkorlikdagi faoliyatini talab qiladi. Kasbga yo'naltirishda ota-onalarning roli ham katta ahamiyatga ega.

Oiladagi muhit, ota-onaning kasbga munosabati va farzandiga bergan tavsiyalari o'quvchining kasbiy qarashlariga kuchli ta'sir ko'rsatadi.

Ba'zan ota-onalar farzandining haqiqiy qiziqishini e'tiborga olmagan holda nufuzli yoki daromadi yuqori kasblarni tavsiya qiladi. Bu esa o'quvchining ichki motivatsiyasini pasaytirishi mumkin. Shu sababli ota-onalar bilan ham tushuntirish ishlari olib borish zarur hisoblanadi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, maktab o'quvchilarini kasbga yo'naltirish jarayoni yoshlarning kelajak hayotini belgilab beruvchi muhim pedagogik va psixologik faoliyat hisoblanadi. Ushbu jarayonni samarali tashkil etish orqali o'quvchilarning qobiliyati, qiziqishi va individual imkoniyatlariga mos kasb tanlashiga yordam beriladi. Kasbga yo'naltirishning insonparvarlik, uzluksizlik, ilmiylik va mehnat bozori ehtiyojlariga moslik kabi tamoyillari bu faoliyatning samaradorligini ta'minlaydi.

Ayniqsa, o'quvchilarni erta yoshdan boshlab turli kasblar bilan tanishtirish, ularning qiziqish va moyilliklarini aniqlash hamda amaliy faoliyatga jalb qilish kelajakdagi kasbiy muvaffaqiyat uchun muhim asos yaratadi. Shuningdek, kasbga yo'naltirish ishlari faqat maktab yoki psixolog faoliyati bilan cheklanib qolmasligi, balki ota-ona, pedagog va jamiyat hamkorligida olib borilishi zarur. Chunki o'quvchining to'g'ri kasb tanlashi uning nafaqat shaxsiy rivojlanishiga, balki jamiyat taraqqiyotiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Razikova L.T. – Kasbiy pedagogika va kasbiy psixologiya — Toshkent: “Innovatsion rivojlanish nashriyot-matbaa uyi”, 2022.
2. R. Tangirqulova, N. Xo'janova – O'quvchilarni kasb-hunarga yo'naltirish ishlari: muammo va ularning yechimlari — “Ijodkor o'qituvchi” ilmiy jurnali, 2022.
3. K.R. Bekchanova, A. Ismailova – Yoshlarni kasbga yo'naltirishning psixologik xususiyatlari — ARES ilmiy jurnali, 2021.